
Suomalaisen identiteetin juurilla

Kati Katajisto: Isänmaamme keisari. Eliitin identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa. Yliopistopaino, Helsinki 2008. 299 s.

■ Kati Katajiston väitöskirja liittyy aihepiiriin, jossa aiemmasta tutkimuksesta ei ole puutetta. Suomalaiset historian-tutkijat ovat runsaasti ja kauan – yli sadan vuoden ajan – selvittäneet Suomen itsehallinnollisen aseman syntyyn johtaneita kansainvälispoliittisia muutoksia, keisari Aleksanteri I:n ja venäläisten tarkoitusperiä ja toimintaa, valloitetun Suomen alueen väestön sopeutumista ja pyrkimyksiä ja siinä sivussa puolustaneet maan autonomiaa vetoamalla Porvooseen, kansainvälisen oikeuteen ja hallitsijanvakuutuksiin sekä etenkin viime aikoina tarkastelleet myös suomalaisen erillishallinnon rakentumista.

1800-luvun alkuvuosikymmenet eivät ainakaan ole mikään suomalaisen historian tutkimuksen musta aukko.

Paljosta tutkimuksesta huolimatta autonomian alkuvaihe on pysynyt sitkeästi kiistojen kohteena. Aihepiiriin lähestymistä ovat rasittaneet milloin kansalliset intohimot, milloin taas enemmän tai vähemmän tiedelähtöinen uudelleenkirjoittamisen vimma. 1800-luvun lopun suomalaiset oikeustaiselijat, ennen muuta fennomaanit ja liberaalit, pyrkivät osoittamaan, että ”Porvoon valtiopäivillä” 1809 keisari ja Suomen säädyt olivat tehneet osapuolia sitovan yhdistämissopimuksen, joka laski perustan autonomiselle Suomen ”valtiolle”. Suurvenäläisen nationalismin nousu ja uhka painoivat myös monet suomalaiset historioitsijat kansalliseen puolustusrintamaan. Aivan kaikkia tämä taipuminen ei kuitenkaan koskenut. Porvoon tapahtumiin 1809 lukkiutuneesta sopimusteoriasta erkani jo 1880-luvun lopulla M. G. Schybergson, ruotsinmielisten johtava historioitsija. Viime vuosikymmeninä vahvaan myötätuuleen päässyt kansallisen historiankirjoituksen käsitysten purku ei ole siten läheskään niin uutta ja ainutlaatuista kuin nuori tutkijapolvi näyttää nykyisin kuvittelevan.

Porvoon säätykokoukseen, Suomen asemaan ja perustuslakeihin liittyvien kiistojen keskellä alan tutkimuksessa on jäänyt paljon vähemmälle huomiolle Kati Katajiston väitöskirjatyön nostattama tärkeä kysymys: Miten suomalainen identiteetti syntyi? Miten se erottui ruotsalaisesta ja venä-

laisesta? Katajiston tutkimus siis kohdistuu Suomen rakentamisen aineettomaan, mentaaliseen puoleen. Hän tähdentää, että ”aikalaisten omista lähtökohdista lähtevä tarkastelu luo uudenlaisen toimija- ja ihmislähtöisen perspektiivin”. Markku Hyrkkäseen viitaten hän edelleen kiteyttää, että ”Suomen ja suomalaisuuden rakentuminen ymmärtään siten toisiinsa vaikuttavina että toisiinsa limittyvinä ajatus-, tuntemis- ja toimintatapoina”. Kaikkiaan Katajisto on esittänyt tutkimuksensa lähtökohdat ja keskeiset kysymykset selkeästi ja monipuolisesti. Väitöskirja profiloituu hyvin ja nivoutuu tukevasti aiempaan historiakirjallisuuteen ja uusiin teoreettisiin avauksiin.

Asettuen samaan linjaan mm. Matti Klingen ja Osmo Jussilan kanssa Katajisto korostaa kansallisen identiteetin rakentunutta, konstruktivistista luonnetta. Tässä lähestymistavassaan hän edustaa nationalismin nykytutkimuksen valtavirtaa. Samalla hän kuitenkin toteaa, että väitöskirjatyö poikkeaa tästä valtavirrasta sikäli, että se käsittelee lyhyttä aikaperiodia (1808–1814/1815) ja keskittyy aikalaisten omiin käsityksiin ja tuntemuksiin. Olenaiset identiteetin käsitettä koskevat lähtökohtansa Katajisto on omaksunut Stuart Hallilta. Tämä valinta osoittautuu myös käytännössä toimivaksi.

Erityisenä tutkimuskohteenä väitöskirjassa on ”suomalaisen identiteetin muodostuminen paikallisen valtaryhmittymän keskuudessa”. Tämän venäläisten kanssa varhain yhteistyöhön ryhtyneen aatellis-

ryhmän keskeisiä henkilöitä olivat Ernst Gustaf von Willebrand ja hänen kolme vävyään – Carl Erik Mannerheim, Carl Johan Stjernvall ja August Fredrik Palmfelt – sekä heihin tiiviissä yhteydessä olleet Gustaf Mauritz Armfelt, Johan Fredrik Aminoff ja Johan Albrecht Ehrenström. Kyse on siis suomalaisen eliitin poliittisesti hyvin merkittävästä ryhmästä, jolla oli tutkimusajanjaksona johtava rooli maan asioiden hoidossa. Tämä tutkimuksen subjektijoukon poliittinen merkittävyys korostaa yhtäältä sen tutkimisen tärkeyttä, toisaalta siihen rajoittuva lähitarkastelu saattaa luoda yleistämiseen liittyviä suhteutusongelmia, kun näkökulmaa pyritään laajentamaan yleensä suomalaiseen eliittiin.

On esimerkiksi kyseenalaista, miten venäläisvalloittajien kanssa yhteistoimintaan ryhtyneiden ajatukset ja tuntemukset sopisivat kuvaamaan myös Turun Akatemian oppineistoa, josta suuri osa haikaili ainakin kulttuurisesti Ruotsin perään ja kyräili enemmän tai vähemmän avoimesti venäläisiä. Lähetettyihin venäläisiin kielimestareihin suhtauduttiin Turun opinahjossa yleensä hyvin kylmästi ja vielä Napoleonin Venäjän-retken aikana huoletunut Armfelt yritti turhaan pumpata akatemialaisiin aktiivista lojaalisuutta. Passiiviseen lojaalisuuteen oli kuitenkin pääasiassa tyytymisen. Myös Katajiston tutkimusajanjakson lyhyys on omiaan tähdentämään varovaisuutta yleistysten tekemisessä. Tosin väitöskirjan tekijöille ei ole mitenkään poikkeuksellista – eikä sen puoleen aina kokeneemmille-

kaan tutkijoillekaan –, että houkutus yleistämiseen kasvaa työn edistyessä suuremmaksi kuin rajallinen aineisto oikeastaan antaisi myöten jos kriittisinä pysytään. Tällaisia lipsahduksia löytyy myös Kati Katajiston tutkimuksesta, vaikka hänen esittämänsä johtopäätökset ovat yleensä hyvin pohdittuja ja usein myös teräviä.

Väitöskirjatyön keskeisiä lähteitä ovat Willebrandin sukupiirin kirjeet, joita Katajisto on käyttänyt taitavasti. Teksti kuvaa tutkimushenkilöiden ajatuksia, asenteita ja aatemaailmaa monipuolisesti unohtamatta niihin liittyvää muutosta ja epävarmuutta. Se kunnioittaa kohdehenkilöidensä ääntä, mutta samalla tekstikokonaisuus rakentuu analyttisen jännevästi. Katajisto sanoo yrittävänsä jäljittää etenkin ”henkilöiden omakohtaisia ja jaettuja uskomus- ja kokemustapoja” ja onnistuukin tässä varsin hyvin. On kuitenkin täysin turhaa vaatimattomuutta ikään kuin anteeksi pyydellen vähätellä tutkijan omaa jäsentävää panosta. Laadukkaissa tutkimuksissa tutkimushenkilöiden näkyville pääsevä ”oma ääni” on aina lopulta tutkijan valintojen tulos ja riippuvainen tutkimuksen kulloisistakin funktioista ja tarpeista. Muuten se olisi vain pelkkä referaatti.

Katajisto pohtii myös kirjeaineiston puutteita, muun muassa materiaalissa ilmeneviä aukkopaiikkoja ja kirjeiden salatarkastusta. Jälkimmäistä, ajalle tyypillistä ilmiötä, olisi voinut mielestäni pohtia enemmänkin, koska se liittyy kiinteästi kirjeiden todistusvoimaisuuden arviointiin. Yleinen kysymys on missä määrin sa-

latarkastuksen alaisia kirjeitä voidaan lukea ekspressiivisinä (ajatuksia ja asenteita ilmaisevina) ja kuinka paljon taas instrumentaalina (tarkoitushakuisina)? Kirjoittajat olivat tietoisia kirjeiden salatarkastuksesta eivätkä aina rohjenneet tallentaa tärkeimpiä ajatuksiaan ja asioitaan kirjepaperille. Tästä peittelystä on jopa mainintoja itse kirjeissä, kuten Katajistokin toteaa. Kuinka laajaa se oli? Missä määrin kirjeitä kulki kuriirien välityksellä, ohi postitirehtöörin tarkastuksen? Kuinka paljon tärkeää jäi keskinäisiin suoriin keskusteluihin? Kun perustratio oli kirjoittajien tiedossa, minkälaiseen poliittiseen hyödyn metsästämiseen se johti? Katajisto mainitsee tähän liittyen ainakin tahallisen tietojen vuotamisen kirjeiden kautta ja moraalisesti velvoittavan mutta varmaankin myös tekijänsä kilpeä kirkastavan ”kirjoittamisen jälkipolville”. Kaikkiaan ongelmakimppu on laaja ja vaikeasti selvitettävä. Vaativasti otettuna se edellyttää varmaankin omaa erityistutkimusta. Nykyvaiheessa voi kuitenkin yhtyä väittelijään, että on oikeastaan yllättävää, kuinka avoimesti Willebrandin piiri rohkeni perustratiosta huolimatta kirjoittaa.

Tutkimuksen temaattinen jäsenysratkaisu toimii yleisesti ottaen hyvin. Se tuo mukanaan vähäisiä toistoja, mutta niitä ei voi pitää turhina omisissa asiayhteyksissään. Aikarajaus 1808–1814/1815 liittyy luontevasti yhtäältä Aleksanteri I:n rauhoituspolitiikkaan, toisaalta päähenkilöiden elinkaariin. Vaikka tutkimusajanjakso on lyhyt, se tuo mielen-

kiintoisella tavalla näkyviin muutoksen. Ruotsalaisesta identiteetistä alkaa keisarin suojassa ja ohjauksessa muovautua suomalainen identiteetti ilman suomalaisen valtaryhmittymän pelkäämää pakkoa omaksua venäläinen identiteetti.

Tarkastellessaan 1700-luvun Suomea Katajisto katsoo, ettei Suomi muodostanut selkeän erillistä eikä yhtenäistä aluetta poliittisesti, taloudellisesti, maantieteellisesti tai kielellisesti. Kuitenkin hän Blomstedtiin ja Tommilaan viitaten hyväksyy käsityksen, että vuosisadan jälkipuoliskolla ilmeni merkkejä siitä, että entistä selvempää tietoisuutta Suomesta omana kokonaisuutenaan alkoi esiintyä. Tässä yhteydessä Katajisto viittaa etenkin suomalaisten taloudellisiin erityisintresseihin ja sotilaspoliittisiin ristiriitoihin suomalaisen aatelin ja ruotsalaisen keskusvallan välillä. Tämä on hedelmällinen näkökulma aiheeseen.

Samalla hän kuitenkin tähdentää, että patriotismi ja kansallinen identiteetti ymmärrettiin 1700-luvun säätyjakoon ja yhteen tai useisiin kansallisuuksiin perustuvissa valtakunnissa hyvin eri tavalla kuin moderneissa kansallisvaltioissa. Ruotsin valtakuntaan viitattaessa suomalaiset käyttivät 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa yleensä ruotsinkielisiä termejä *fädernesland*, *fosterland* ja ranskalaisperäistä *la patrie*. Suomalaisille Ruotsi oli siis isänmaa, jonka valtion kansalaisina he kokivat olevansa ruotsalaisia. Valtiona Ruotsi henkilöityi kuninkaaseen, mitä ilmensi myös suomalaisten usein käyttämä kak-

soisilmaisu *konungen och fädernesland*. Tämän kuninkaan sidoksissa olevan valtion isänmaadentiteetin lisäksi suomalaisilla oli myös kotiseutu- ja synnyinmaadentiteetti. Suomi nähtiin alueellisesti erottuvana osana Ruotsia, ja siitä käytettiin termejä *fädernesbygd* ja *fosterbygd*. Siksi kuninkaan ja isänmaan jälkeen mainittiin usein vielä erikseen Suomi, kun haluttiin viitata suomalaisten omaan kotiseutuun ja synnyinmaahan. Katajiston erittely luo kaiken aiheesta kirjoitetun keskelle käsitteellistä selkeyttä. Toinen pääluku on työn parhaita.

Suomen sodan katastrofin yhteydessä Katajisto painottaa, että johtavat upseerit olivat jo ennalta fatalistisen tappiomielialan vallassa. Tämän syntyyn olivat vaikuttaneet aiemmat sotatappiot, puolustusvalmistelujen heikkous ja psykologisesti onneton Ruotsin strategia. Ylivoimaisen vihollisen edessä Suomessa olevien joukkojen oli vetädyttävä Pohjanmaalle odottamaan Ruotsista saapuvia apujoukkoja, joiden kanssa menetetyt alueet oli sitten määrä vallata takaisin. Sotilaat siis joutuivat jättämään väkirikikkaimmat maakuntansa ja perheensä vihollisen armoille ilman kunnollista vastarintaa. Tämä oli mielialoilta tuhoisaa ja omiaan ruokkimaan katkeruutta ja hylätyksi joutumisen tuntoja, etenkin kun luottamus Ruotsin valtiojohtoon oli jo aiemmin muutenkin horjunut. Sotatilanteessa oli suuri helpotus, etteivät venäläisten joukot osoittautuneet raaoksiksi barbaareiksi, kuten suomalaiset olivat pelänneet. Pahimmissa peloissaan suoma-

laiset aatelismiehet olivat kuvitelleet päätyvänsä jopa venäläisten orjiksi. Keisari ja venäläisten sodanjohtajat kuitenkin pyrkivät rauhoittamaan suomalaisia ja luomaan toimivaa yhteistyötä. Tätä alkoi myös syntyä, osaksi varsin nopeastikin, ja siinä Willebrandin piiri, tosin sekin hieman eri tahtiin, oli Suomessa eturintamassa.

Sodan jälkeen venäläisten harjoittama ”mielten valloitus” sujui varsin hyvin. Jopa venäläisiin hyvin epäluuloisesti suhtautunut C. E. Mannerheim alkoi vähitellen pehmetä. Tämä alkoi näkyä vuoden 1808 lopulla Pietarissa, jossa hän johti suomalaisten lähetystöä. Katajisto kiinnittää huomionsa erityisesti juuri Mannerheimiin, jonka poliittista merkitystä hän monin tavoin tähdentää. Mannerheimin puheluonnoksen pohjalta lähetystö tähdensi keisarille Suomen perustuslaillisia oikeuksia, tarvetta kutsua Suomen säädetyt koolle ja esiintyi muutenkin yllättävän rohkeasti. Tällainen itsenäisen linjan noudattaminen näytti tuottavan myös tuloksia. Suomalaiset saivat lupauksen maapäivien (*landtdag*) koolle kutsumisesta.

Porvoon säätykokouksen keskeisen merkityksen Katajisto näkee aiheensa kannalta siinä, että siellä olleet suomalaiset aatelismiehet alkoivat luottaa Aleksanteri I:n aikeisiin Suomea kohtaan. Tämä välityy sekä Mannerheimin päiväkirjaluontoisista muistelmista että aatelissäädyn pöytäkirjoista, joihin Katajisto päätelmisään lähinnä tukeutuu. Aatelissäätö tahtoi korostaa myös vastavuoroisuudesta syntyvää

moraalisluontoista sidettä keisarin ja suomalaisten välillä. Asettamatta väittelijän johtopäätöksiä varsinaisesti kyseenalaisiksi, on kuitenkin lähdekriittisistä syistä esitettävä kysymys, missä määrin tutkimus voi luottaa Porvoon säätykokouksen juhlaan puheisiin todellisten mielialojen ilmaisevana. Katajisto itsekkin toteaa jatkossa, että luottamuksen muodostuminen oli hidaskäyttöprosessi. Vielä vuoden 1808 lopulla esimerkiksi G. M. Armfelt epäili keisarin aikeita Suomea kohtaan.

Katajisto toteaa, että jo Porvoon säätykokouksessa aatelisto käsitti Suomen omaksi kokonaisuudekseen. Suomi oli sille kotiseutu (*fosterbygd*), jonka rakastaminen oli täysin luonnollista. Aatelisto sitoutui keisariin ennen muuta kotiseutunsa (Suomen) kautta. Tämä uusi identiteetti erosi olennaisesti aiemmasta ruotsalaisesta. Aatelisto oli kokenut aiemmin olevansa ensisijaisesti kuninkaan ja isänmaan (Ruotsin valtakunnan) palvelijoita ja oli vasta toissijaisesti kiinnittynyt kotiseutuunsa Suomeen. Nyt Venäjän yhteydessä kuninkaan korvasi keisari, mutta isänmaaksi (*fosterland*) alettiin varsin pian mieltää kotiseutu Suomi eikä uuden hallitsijan valtakunta Venäjä.

Viidennessä, tutkimuksen kannalta keskeisessä pääluvussa Kati Katajisto erittelee taitavasti uuden suomalaisuuskäsityksen sisältöä ja määrittymistä. Tulkinnassaan hän antaa suuren merkityksen Aleksanteri I:n puheille ja toiminnalle. G. M. Armfeltin mukaan, jota Katajisto tekstissään lainaa, keisari jopa nimenomaan tah-

toi, että Suomen asukkaat tulisivat suomalaisiksi. Oliko todella näin, siihen Katajisto ottaa kriittisesti etäisyyttä, mutta hän pitää joka tapauksessa varsin selvänä, että keisari halusi tehdä Suomesta hallinnollisesti erillisen alueen. Suomen johtomiehet, jotka eivät nähneet tätä suurvaltapoliitiikkaan kytkettyinä reaalipoliitiikkana, olivat aidon hämmästyneitä siitä, että keisari todella tahtoi säilyttää Suomen takaamalla maan poliittisen olemassaolon. Käytännössä tämä toteutuessaan merkitsi sitä, että Suomen asukkaista tuli suomalaisia. Keisarin tuki auttoi maan johtomiehiä ymmärtämään, että heidän todellinen isänmaansa oli synnyin- ja asuinmaa Suomi. Keisari antoi uuden isänmaan ja Suomen johtomiehet pyrkivät varmistamaan sen, Katajisto kiteyttää yhteenvedossa. Tältä keisari-keskeiseltä pohjalta selittyy myös tutkimuksen pääotsikko ”Isänmaamme keisari”.

Uudessa valtiollis-poliittisessa tilanteessa suomalaisuus oli luotava, ja Suomen johtomiehet olivat tästä tehtävästä hyvin tietoisia. Aiemmin ruotsalaisuuteen liitetty valtiollis-poliittinen merkitys oli nyt Venäjän yhteydessä liitettävä suomalaisuuteen. Kun kieli ei toiminut kaikkia suomalaisia yhdistävänä tekijänä, suomalaisuuden perusteita täytyi hakea muista tekijöistä. Katajisto tarkastelee tässä yhteydessä etenkin Suomen alueen ja siihen liittyen synnyinmaan sekä kansallisten piirteiden ja kansanluonteen roolia kielenkäytössä. Venäläisten näkökulmasta taas suomalaisia olivat nimenomaan Suomessa synty-

neet. Tämä kriteeri ainakin yleisellä tasolla erotteli suomalaiset ruotsalaisista, vaikka olikin yksinkertaistava. Esimerkiksi C. E. Mannerheim oli Ruotsissa syntynyt. Toisaalta tällainen käsitys suojeli suomalaisia suhteessa venäläisiin, esimerkiksi virantäytöissä, minkä vuoksi myös suomalaiset suosivat sitä. Synnyinmaasiis pyhitti, vaikka käytännössä se ei ollut ainoa eikä ehdoton suomalaisuuden kriteeri. Tämän kokivat upseerimanifestissa onnekseen myös Ruotsissa syntyneet Suomen armeijan upseerit.

Katajiston tutkiman Suomen johtomiesryhmän keskuudessa kansallistunnetta nostatti myös käsitys venäläisten suomalaisvihasta. Venäläisten säätyveljien sijasta aatelineen johtoryhmä samastui Suomen kansaan – tosin holhoavasti ylhäältä päin ja omilla ehdoillaan. Se kuitenkin uskoi, ettei keisari tahtonut venäläisten sekaantuvan Suomen asioihin. Samaan suuntaan kansallistunnetta terävöittävästi vaikutti Ruotsista sodan jälkeen välittynyt ymmärtämättömyys ja jopa vihamielisyys suomalaisia kohtaan, mikä vaikeutti suhteita uuteen Ruotsiin. Vanhaan sivistyksen, kulttuurin ja länsimaisten aatteiden Ruotsiin sitä vastoin säilyi nostalginen suhde.

Kaikkiaan Kati Katajiston väitöskirja on korkeatasoinen tutkimus, joka on ennen muuta terävästi ajateltu ja jäntevästi toteutettu. Tarkastellessaan läheltä suomalaisen identiteetin muodostumista maan valtaryhmittymässä se edustaa uutta ja merkittävää tutkimusnäkökulmaa. Väitöskirja sisältää runsaasti tärkeitä tutkimustu-

loksia ja oivalluksia. Se osoittaa, että suomalaisen identiteetin muodostuminen johtoryhmän keskuudessa alkoi yllättävän nopeasti. Olosuhteet ruotsalaisuudesta irtautumiselle ja venäläisyyden torjumiselle olivat suopeat, mihin Katajiston tulkinnan mukaan vaikutti keskeisesti keisarin asenne ja toiminta.

Jubani Mylly